

УДК 343.32

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-200-210

Олександр ШАМАРА[©]
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент
(Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України, м. Київ, Україна)

Оксана КНИЖЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Олег КИРИЧЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський гуманітарний університет, м. Дніпро, Україна)

Володимир КОМАШКО[©]
кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України
(Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ, Україна)

ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано проєкт нового Кримінального кодексу України в частині запропонованих суттєвих змін щодо відповідальності за вчинення злочинів проти державної безпеки. Проаналізовано кримінальне законодавство країн-членів Європейського Союзу, яким встановлено відповідальність за злочини проти держави, проти національної безпеки, проти нації.

За результатами аналізу основних положень Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України, кримінального законодавства деяких країн-членів ЄС та країн-членів НАТО автори зробили висновок щодо необхідності суттєвого доопрацювання проєкту нового КК України в частині визначення об'єкта відповідних злочинів, передбачених Проєктом, яким буде виконане завдання КК України охороняти соціальні цінності, які становлять пріоритетні національні інтереси України, з метою забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Констатовано про необхідність внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України з дотриманням наявної наукової школи кримінального права у сфері охорони національної безпеки та за умови залучення фахівців цієї сфери, які фахово її досліджують. Зокрема, положення розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» доцільно узгодити з європейським досвідом, напрацюваннями вітчизняних фахівців у галузі кримінального права та визначеними пріоритетами реальних та потенційних загроз національної безпеки України, визначених Радою національної безпеки і оборони України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, злочини проти основ національної безпеки, злочини проти держави, злочини проти національної безпеки, злочини проти нації.

© О. Шамара, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0571-0437>
alexandr79shamara@gmail.com

© О. Книженко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9252-7464>
2015knio@gmail.com

© О. Кириченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>
kirichenkooleg75@ukr.net

© В. Комашко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1851-8548>
Volodymyr.komashko@gmail.com

Постановка проблеми. Сучасна модель глобалізації зумовила нові виклики національній безпеці України та її національним інтересам. Відповіддю на це було ухвалення в 2018 році нової редакції Закону України «Про національну безпеку України», яким визначено основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [1], та Стратегії національної безпеки України, яку затверджено у 2020 році Указом Президента України [2], де визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, серед яких треба виділити:

- загострення змагання між Сполученими Штатами Америки і Китайською Народною Республікою за світове лідерство. Посилення міжнародної конкуренції із застосуванням усіх інструментів національної сили – політико-дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів. Її наслідки виявляються у Східній Європі, на Близькому Сході й у Північній Африці, Південно-Східній Азії, Арктиці, в інших регіонах;

- зростання викликів трансатлантичній та європейській єдності, що може спричинити ескалацію наявних і виникнення нових конфліктів. Ситуацією намагається скористатися Російська Федерація, яка продовжує збройну агресію проти України;

- Російська Федерація для відновлення свого впливу в Україні продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби;

- посилення угруповань збройних сил Російської Федерації та їх наступальний потенціал, регулярне проведення масштабних військових навчань поблизу державного кордону України, що свідчить про збереження загрози військового вторгнення;

- зростання мілітаризації територій тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та міста Севастополя;

- збереження загрози з боку Російської Федерації вільному судноплавству у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;

- загроза безпеці України, інших держав Балто-Чорноморського регіону з боку Російської окупаційної адміністрації та збройних формувань Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, в окремих районах Донецької та Луганської областей України, які грубо порушують права й свободи людини і громадянина;

- діяльність спеціальних служб іноземних держав, насамперед Російської Федерації, які продовжують розвідувально-підбивну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу [2].

Серед основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки Стратегією національної безпеки України визначено, що державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені також від невоєнних загроз з боку Російської Федерації та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти. Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є:

- активна та ефективна протидія розвідувально-підбивній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підбивній пропаганді;

- запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад [2].

Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в належних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Саме на базі чіткого й однозначного, тобто визначеного в офіційному нормативно-правовому акті, уявлення про національні інтереси України як сукупність потреб щодо належних умов життєдіяльності та прогресивного розвитку можна сформулювати загальні правила дослідження проблем національної безпеки, виявлення загроз національним інтересам, їхньої класифікації, пошуку оптимальних за складом та використанням сил і засобів, які

дозволять забезпечити захист національних інтересів у напрямі нейтралізації потенційних та реальних загроз і небезпек [3].

Доречно згадати, що пріоритетними національними інтересами в Законі України «Про основи національної безпеки України» [4], було визнано:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної й соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Кримінально-правовий захист саме цих пріоритетних національних інтересів України передбачено розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України, який містить такі статті:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 Кримінального кодексу України);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України);
- фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 Кримінального кодексу України);
- державна зрада (ст. 111 Кримінального кодексу України);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України);
- диверсія (ст. 113 Кримінального кодексу України);
- шпигунство (ст. 114 Кримінального кодексу України);
- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 Кримінального кодексу України).

Розміщення цієї групи злочинів на початку Особливої частини Кримінального кодексу України свідчить про їхню особливу небезпечність для суспільства. Згідно із ст. 216 КПК України слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109–110, 110², 111–114, 114¹, 201, 201¹, 258–258⁵, 265¹, 305, 328–330, 332¹, 332², 333–334, 359, 422, 436–447 Кримінального кодексу України.

Серед напрямів та завдань реформування й розвитку сектора безпеки і оборони України в Стратегії національної безпеки України 2020 року визначено, що для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектора безпеки і оборони, Україна оптимізує структуру, функції і чисельність Служби безпеки України як спеціально уповноваженого державного органу у сферах контррозвідувальної діяльності та охорони державної таємниці, головного органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, що дасть змогу попереджати, своєчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози безпеці України і запобігати їм, припиняти розвідувальні, терористичні та інші протиправні посягання спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усувати умови, що їм сприяють, та причини їх виникнення [2].

Зважаючи на наведене вище та зміст ухвалених нового Закону України «Про національну безпеку України» у 2018 році та Стратегії національної безпеки України у 2020 році, потребує перегляд поглядів щодо диспозицій та санкцій, якими передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України.

Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 було затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та склад зазначеної Комісії [5]. Комісія з питань правової реформи є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, діяльність якої ґрунтується на засадах верховенства права, відкритості та прозорості, професіоналізму і добросовісності, самоврядності та незалежності в ухваленні рішень. Робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи було підготовлено проєкт нового Кримінального кодексу України, яким внесено суттєві зміни до редакції кримінально-правових норм (диспозицій, санкцій), де передбачено відповідальність за злочини проти державної безпеки. Проєкт нового Кримінального кодексу України було виставлено для обговорення на сайті Консультативної Місії Союзу Європи [6].

Привертає увагу той факт, що Комісія з питань правової реформи є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, водночас результати її діяльності, в частині розробки нового Кримінального кодексу України, висвітлено не на сайті Президента України, а на сайті/платформі Консультативної Місії Союзу Європи [7].

Проєктом нового Кримінального кодексу України передбачено розділ 9.1 «Злочини проти державної безпеки», яким передбачено відповідальність за вчинення діянь: ст. 9.1.2. Діяння, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; ст. 9.1.3. Діяння, спрямовані на зміну територіальної цілісності чи недоторканності державного кордону України; ст. 9.1.4. Публічні заклики до антиконституційних діянь; ст. 9.1.5. Фінансування злочинів проти державної безпеки; ст. 9.1.6. Державна зрада; ст. 9.1.7. Шпигунство; ст. 9.1.8. Диверсія; ст. 9.1.9. Використання військового формування з протиправною метою [6].

Запропоновані значні зміни щодо вказаних злочинів у межах проєкту нового Кримінального кодексу України потребують дослідження та висвітлення альтернативних наукових поглядів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідженням питань кримінальної відповідальності за здійснення злочинів проти основ національної безпеки України та їх кваліфікації у своїх наукових працях значну увагу фахово приділяли українські науковці О. Бантишев, І. Діордіца, В. Картавцев, С. Клименко, А. Климосюк, О. Климчук, О. Кончук, О. Книженко, М. Рубащенко, Л. Мошняга, Г. Новицький, О. Звонарьов, О. Сотула, Є. Скулиш, Р. Чорний, О. Чуваков, О. Шамара, В. Шлапаченко та ін.

Мета статті: проаналізувати проєкт нового Кримінального кодексу України, розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи, зокрема проєктів нових редакцій статей, яким передбачено розділ 9.1 «Злочини проти державної безпеки», через призму положень Закону України «Про національну безпеку України», який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз, а також Стратегію національної безпеки України, якою поміж іншого визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов. На підставі проведеного аналізу зробити висновки щодо узгодженості цих нормативних актів, повноти й точності відображення кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Події в Україні, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та тимчасової окупації частини території України в Луганській та Донецькій областях, починаючи з 2014 року, стали певним поштовхом до вивчення на рівні монографічних та дисертаційних досліджень наукових проблем в галузі кримінального права, пов'язаних зі злочинами, які входять до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України.

Одними з перших комплексних монографічних досліджень стали наукові роботи «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)» друге видання 2010 р. та третє видання 2014 р. відповідно [3; 8].

Окремої уваги заслуговує том 17 Великої української юридичної енциклопедії, присвяченої кримінальному праву, яку підготували провідні фахівці в галузі кримінального права у 2017 році. Зокрема, зазначена наукова праця розкриває такі терміни, як «Злочини проти основ національної безпеки України», «Шпигунство», «Диверсія», «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» тощо [9].

Серед дисертаційних робіт треба звернути увагу на роботи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 О. Чувакова «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика» (2017 рік) та Р. Чорного «Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України» (2021 рік) [10–11]. Зокрема, наукова робота «Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України» є першим з моменту набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України» і змінами до розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України дослідженням, в якому комплексно, з використанням сучасних наукових методів, з нових наукових позицій на системному рівні сформульовано цілісну теоретичну модель кримінально-правового регулювання життєво важливих інтересів держави, як об'єкта національної безпеки і запропоновано низку пропозицій і рекомендацій, важливих для юридичної науки і подальшого удосконалення закону про кримінальну відповідальність [11].

Звертаємо увагу, що під час підготовки проекту нового Кримінального кодексу України, зокрема, такого важливого розділу, як злочини проти державної безпеки, треба враховувати позитивний досвід підготовки Кримінального кодексу України 2001 року [12]. Робота над Кримінальним кодексом України 2001 року розпочалась із розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 березня 1992 р. № 176-р, яким було затверджено склад Робочої групи з підготовки проекту Кримінального кодексу України. Президентом України Кримінальний кодекс України було підписано 5 квітня 2001 року, після його ухвалення Верховною Радою України, й набрав чинності Кримінальний кодекс України 1 вересня 2001 року. Робота над текстом Кримінального кодексу України 2001 року тривала 9 років.

Для розуміння пропонованих змін порівнюємо чинний Кримінальний кодекс України та редакцію проекту нового Кримінального кодексу України.

Порівняльна таблиця статей чинного Кримінального кодексу України та проекту нового Кримінального кодексу України, якими передбачено відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та злочинів проти державної безпеки

Редакція статей в чинному Кримінальному кодексі України	Редакція статей у проєкті нового Кримінального кодексу України
Стаття 109. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади	Стаття 9.1.2. Діяння, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади
Стаття 110. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України	Стаття 9.1.3. Діяння, спрямовані на зміну територіальної цілісності чи недоторканності державного кордону України
Відсутня	Стаття 9.1.4. Публічні заклики до антиконституційних дій
Стаття 110-2. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України	Стаття 9.1.5. Фінансування злочинів проти державної безпеки
Стаття 111. Державна зрада	Стаття 9.1.6. Державна зрада
Стаття 112. Посягання на життя державного чи громадського діяча	Відсутня
Стаття 114. Шпигунство	Стаття 9.1.7. Шпигунство
Стаття 113. Диверсія	Стаття 9.1.8. Диверсія
Стаття 114 ¹ . Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань	Відсутня
Відсутня	Стаття 9.1.9. Використання військового формування з протиправною метою

Наявна таблиця наочно демонструє відмінності щодо пропонованих кримінально-правових норм.

Аналіз запропонованих змін до Кримінального кодексу України дає підстави звернути увагу на таке.

По-перше, розробниками нового Кримінального кодексу України виводиться з Кримінального кодексу України таке поняття, як «Злочини проти основ національної безпеки України» та вводиться новий термін «Злочини проти державної безпеки».

Законом України «Про національну безпеку України» у ст. 1 надано визначення понять: «*державна безпека*», під яким треба розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру та «*національна безпека України*», під яким треба розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Зважаючи на наведені в Законі дифініції, треба констатувати, що державна безпека щодо національної безпеки України має обмеження та передбачає захищеність відповідних життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Тобто авторами проекту нового Кримінального кодексу України пропонується під час військової агресії з боку Російської Федерації та анексії Автономної Республіки Крим звузати інструментарій правозастосовчих органів до захисту державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз *невоєнного характеру*.

Радою національної безпеки і оборони України, яка відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [13], у Стратегії національної безпеки України 2020 року визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов [2]. У Законі України «Про національну безпеку України» надано визначення поняття «Стратегія національної безпеки України», під яким треба розуміти документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Одним з елементів механізму захисту національних інтересів України та протидії загрозам національній безпеці України є Кримінальний кодекс України, завдання якого відповідно до ст. 2 є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [14].

З огляду на наведене вище, на нашу думку, реалізація державної політики у сфері національної безпеки охоплює й процес уніфікації Кримінального кодексу України із поточними та прогнозованими загрозами національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, визначених Стратегією національної безпеки України.

Треба погодитись з думкою науковців, які зазначають, що державу, як об'єкт національної безпеки, становлять такі компоненти, як конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. А відповідно до загальноприйнятої наукової доктрини про державну безпеку поняття «державна безпека» визначається як стан (властивість) держави, за якого створені умови для існування встановленого конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності країни. З чого випливає, що за своїм змістом держава, як об'єкт «національної безпеки», у певному сенсі збігається зі змістом поняття «державна безпека». Тобто «державну безпеку» можна співвіднести з «національною безпекою» як частину і ціле, бо змістом поняття «національна безпека» охоплюється не тільки держава як об'єкт такої безпеки, але також суспільство, людина і громадянин. Отже, за своїм обсягом «національна безпека» більш широке поняття, ніж «державна безпека» [10, с. 12]. Слушною є також думка стосовно того, що національна безпека держави, як спектр охоронюваних соціальних цінностей, забезпечується не тільки застосуванням складів злочинів, закріплених у Розділі I Кримінального кодексу України, але й нормами інших розділів Кримінального кодексу

України, що також несуть на собі навантаження забезпечення національної безпеки держави (злочини проти навколишнього середовища (Розділ VIII), злочини проти інформаційної безпеки (Розділ XVI) та ін.). У цьому разі йдеться про національну безпеку в широкому розумінні, якою охоплюється в тому числі й Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України. Тому, якщо розглядати лише основи такої безпеки (Розділ I Кримінального кодексу України), то дійсно доречно говорити про існування національної безпеки у вузькому розумінні, якою і є основи національної безпеки України [10, с. 405].

Крім того, доцільно звернутись до редакції Закону України «Про основи національної безпеки України», який втратив чинність у 2018 році [15], яким у статті 7 було визначено основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, за сферами таких загроз: у зовнішньополітичній сфері; у сфері державної безпеки; у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України; у внутрішньополітичній сфері; в економічній сфері; у соціальній та гуманітарній сферах; у науково-технологічній сфері; у сфері цивільного захисту; в екологічній сфері; в інформаційній сфері.

Серед реальних та потенційних загроз національній безпеці України у сфері державної безпеки Законом України «Про основи національної безпеки України» [4] було визначено:

- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб;
- загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;
- поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;
- загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;
- можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;
- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;
- прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

Більшість з цих загроз національній безпеці України у сфері державної безпеки залишаються актуальними для нашої країни й нині, вони виходять за межі запропонованих кримінально-правових норм, що ввійшли до розділу 9.1 «Злочини проти державної безпеки» проекту нового Кримінального кодексу України.

Цікавий підхід щодо розглядуваної категорії злочинів у країнах Європейського Союзу, які є членами НАТО. Наприклад, Кримінальний кодекс Франції [15] містить Книгу IV «Злочини та проступки проти нації, держави та громадського миру», яка містить:

- глава I «Замахи на основні інтереси нації», яка містить такі злочини, як ст. 411-1 (Про зраду та шпигунство), ст. 411-2–411-3 (Про здачу всієї або частини національної території, збройних сил або матеріальних засобів іноземній державі), ст. 411-4–411-5 (Розвідка на користь іноземної держави), ст. 411-6–411-8 (Про передачу інформації іноземній державі), ст. 411-9 (Саботаж);
- глава II «Інші напади на інституції Республіки або на цілісність національної території», яка містить такі злочини, як ст. 412-1–412-2 (Про напад і змову), ст. 412-3–412-6 (Про повстанський рух), ст. 412-7–412-8 (Про узурпацію командування, про нарощування сил армії та провокація до незаконного озброєння);
- глава III «Інші злочини проти національної оборони», яка містить такі злочини, як ст. 413-1–413-8 (Напади на безпеку збройних сил і на райони захищені інтереси національної оборони), статті 413-9–413-12 (Порушення таємниці національної оборони), ст. 413-13–413-14 (Атаки на певні спеціалізовані служби чи підрозділи).

Кримінальний кодекс Румунії містить розділ X «Злочини проти національної безпеки» [16], який містить такі злочини: ст. 394 (Зрада); ст. 395 (Зрада шляхом передачі

відомостей державної таємниці); ст. 396 (Зрада шляхом допомоги ворогу); ст. 397 (Дія проти конституційного ладу); ст. 398 (Державна зрада); ст. 399 (Ворожі дії проти держави); ст. 400 (Шпигунство); ст. 401 (Атака, яка загрожує національній безпеці); ст. 402 (Напад на громаду); ст. 403 (Акти диверсії); ст. 404 (Повідомлення неправдивої інформації); ст. 405 (Пропаганда війни); ст. 406 (Підриг державних інтересів); ст. 407 (Розкриття таємниць, які загрожують національній безпеці); ст. 408 (Злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом); ст. 409 (Неправомірне формування інформаційних структур); ст. 410 (Засудження злочинів проти національної безпеки).

Кримінальний кодекс Туреччини містить частину 6 «Правопорушення проти національної оборони», частину 7 «Правопорушення проти державної конфіденційності та шпигунство», частину 8 «Правопорушення проти відносин з іноземними державами» [17].

Кримінальний кодекс Угорщини містить Розділ XXIV «Правопорушення проти держави», який містить злочини, передбачені ст. 254-264 (Спроба повалити конституційний лад силою; Змова проти конституційного порядку; Бунт; Знищення; Державна зрада; Зрада; Допомога та сприяння; Шпигунство; Шпигунство проти об'єднаних збройних сил; Неповідомлення про правопорушення проти держави; Заборона проживання на певній території) [18].

Кримінальний кодекс Чеської Республіки містить розділ IX «Кримінальні правопорушення проти Чехії, іноземних держав та міжнародних організацій», який містить декілька частин. Частина 1 «Кримінальні злочини проти основ Чеської Республіки, іноземних держав та Міжнародних організацій», яка містить такі статті: ст. 309 (Державна зрада), ст. 310 (Підриг республіки); ст. 311 (Терористичний акт); ст. 312 (Тероризм); ст. 314 (Саботаж); ст. 315 (Зловживання представництвом держави або міжнародної організації). Частина 2 «Злочинні дії проти безпеки Чеської Республіки, іноземної держави чи міжнародної Організації», містить такі статті: ст. 316 (Шпигунство); ст. 317 (Небезпека секретної інформації); ст. 318 (Недбале ставлення під загрозу секретної інформації) [19].

Кримінальний кодекс Польщі містить Розділ XVII «Правопорушення проти Республіки Польща», який містить статті 127–139 [20].

Аналіз основних положень Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України, кримінального законодавства деяких країн-членів Європейського Союзу та країн-членів НАТО дозволяє зробити висновок щодо необхідності суттєвого доопрацювання проекту нового Кримінального кодексу України, в частині визначення об'єкта відповідного розділу, яким буде виконане завдання Кримінального кодексу України охороняти соціальні цінності, що становлять пріоритетні національні інтереси України, з метою забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Також потребує внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України з дотриманням наявної наукової школи кримінального права у сфері охорони національної безпеки та за умови залучення спеціалістів цієї сфери, які фахово її досліджують. Зокрема, положення розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» доцільно узгодити із сучасним європейським досвідом, наявними напрацюваннями вітчизняних фахівців у галузі кримінального права та визначених пріоритетів реальних та потенційних загроз національної безпеки України, визначених Радою національної безпеки і оборони України.

Отже, зважаючи на наведене вище, треба констатувати, що шляхом уведення державної безпеки, як об'єкта складів злочинів, описаних статтями, поміщеними до розділу 9.1 «Злочини проти державної безпеки» проекту нового Кримінального кодексу України, розробниками суттєво звужується об'єкт охорони та залишено за межами захисту такі соціальні цінності, як захист національних інтересів суспільства, людини і громадянина. Ст. 3 Конституції України передбачає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Варто винести на обговорення й запропоновані в проекті нового Кримінального кодексу України санкції, в яких визначено покарання у разі вчинення злочинів проти державної безпеки. Зокрема, в проекті Кримінального кодексу України вказано на те, що ці злочини належать до злочинів 5-го ступеня (так званий базовий ступінь тяжкості, без

урахування ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину). Згідно зі ст. 3.1.6 Проекту за злочин 5-го ступеня призначається таке покарання, як ув'язнення строком від шести до восьми років. Це означає, що проектом Кримінального кодексу України депеналізовано окремі злочини проти основ національної безпеки України. Передусім йдеться про такі з них, як: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), диверсія (ст. 113 КК України) та шпигунство (ст. 109 КК України). Чинним кримінальним законодавством встановлено набагато суворіші санкції, особливо коли йдеться про останні три із зазначених злочинів, за які передбачено можливість призначення покарання до 15 років позбавлення волі. Як бачимо, проектом Кримінального кодексу України пропонується зменшити покарання майже вдвічі. Такий підхід викликає чимало запитань, особливо, зважаючи на нинішню ситуацію, яка склалась в нашій державі, крізь призму визначених потенційних та реальних загроз національній безпеці України [2]. За зростаючої кількості за останні роки вказаної категорії злочинів пропонуване зменшення покарання навряд чи здатне стимулювати осіб до правомірної поведінки, як це визначено п. 1 ч. 2 ст. 1.1.2 Проекту Кримінального кодексу України [6].

Відаючи належне проведеній розробниками проекту Кримінального кодексу України роботі, необхідно відзначити, що ними не повною мірою враховано сучасні доробки вчених з питань конструювання кримінально-правових санкцій та пеналізації кримінальних правопорушень. Визначаючи вид та розмір покарання, необхідно виходити із засад встановлення санкцій у кримінальному праві [21], додержання яких здатне забезпечити виконання завдання, визначеного ст. 1.1.2 Проекту нового Кримінального кодексу України.

Висновки. Межі наукової статті не дозволяють висвітлити усі пропозиції, зауваження за результатами попередніх проведених наукових розвідок щодо порушеної у статті теми та аналізу чинної редакції кримінально-правових норм, якими передбачена відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України й аналізу запропонованих норм у Проекті нового Кримінального кодексу України, а також вітчизняного та іноземного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, проти національної безпеки, проти держави, проти нації. Тому ця стаття буде першим кроком висвітлення альтернативної позиції щодо Проекту нового Кримінального кодексу України, а також надання пропозицій та зауважень стосовно унормування кримінального законодавства України та продовження проведених наукових досліджень у сегменті кримінально-правової охорони основ національної безпеки України від наявних та потенційних загроз, визначених Радою національної безпеки і оборони України у Стратегії національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
3. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монограф. 3-тє вид., перероб. та допов. Луганськ : Вид-во ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 198 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
5. Про затвердження Положення про Комісію з питань правової реформи та її склад : Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>.
6. Проект нового Кримінального кодексу України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
7. Результати діяльності консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Комісії з питань правової реформи, в частині розробки нового Кримінального кодексу України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/>.
8. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монограф. 2-е вид., перероб. та допов. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-и т. / редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін.

Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2016. 2017. 1064 с.

10. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2017. 468 с.

11. Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / ХНУВС. Харків, 2021. 42 с.

12. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. 456 с.

13. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26.

15. Кримінальний кодекс Французької Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf.

16. Кримінальний кодекс Румунії. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf.

17. Кримінальний кодекс Туреччини. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf.

18. Кримінальний кодекс Угорщини. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

19. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf.

20. Кримінальний кодекс Польської Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf.

21. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монограф. Харків : Акта, 2013. 384 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayiny [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukr.].

2. Pro rishennya Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezidenta Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 r. № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukr.].

3. Bantyshev, O. F., Shamara, O. V. (2014) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii) [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (qualification issues)] : monohraf. 3-ye vyd., pererob. ta dopov. Luhansk : Vyd-vo TOV «Virtualna realnist», 198 p. [in Ukr.].

4. Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny [On the foundations of national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Komisiyu z pytan pravovoyi reformy ta yiyi sklad [On approval of the Regulations on the Commission for Legal Reform and its composition] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 7 serpnia 2019 r. № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> [in Ukr.].

6. Proyekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [Draft of the new Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukr.].

7. Rezultaty diyalnosti konsultatyvno-doradchoho orhanu pry Prezidentovi Ukrayiny – Komisiyi z pytan pravovoyi reformy, v chastyni rozrobky novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [The results of the advisory body under the President of Ukraine – the Commission for Legal Reform, in terms of developing a new Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/> [in Ukr.].

8. Bantyshev, O. F., Shamara, O. V. (2010) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny (problemy kvalifikatsiyi) [Bantyshev OF, Shamara OV Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualificationi)] : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrayiny, 168 p. [in Ukr.].

9. Velyka ukrayynska yurydychna entsyklopediya : u 20-y t. ; redkol. vyd.: Tatsiy V. Ya ta in. Т. 17 : Kryminalne parvo [Large Ukrainian legal encyclopedia. Vol. 17: Criminal law] / redkol.: V. Ya. Tatsiy (holova), V. I. Borysov (zast. holovy) ta in. Kharkiv : Pravo, 2017. 1064 p. [in Ukr.].

10. Chuvakov, O. A. (2017) Kryminalno-pravova protydiya zlochynam proty osnov natsionalnoyi

bezpeky Ukrainy: teoriya i praktyka [Criminal-legal counteraction to crimes against the foundations of national security of Ukraine: theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, 468 p. [in Ukr.].

11. Chornyiy, R. L. (2021) Ponyattya, systema ta kryminalno-pravova kharakterystyka skladiv zlochnyiv proty osnov natsionalnoyi bezpeky Ukrainy [The concept, system and criminal-legal characteristics of crimes against the foundations of national security of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / KhNUVS. Kharkiv, 42 p. [in Ukr.].

12. 10 rokiv chynnosti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: problemy zastosuvannya, udoskonalennya ta podalshoyi harmonizatsiyi iz zakonodavstvom yevropeyskykh krayin [10 years of the Criminal Code of Ukraine: problems of application, improvement and further harmonization with the legislation of European countries] : materialy Mizhnar. nauko-vo-prakt. konf., 13–14 zhovt. 2011 r. / redkol.: V. Ya. Tatsiy (holov. red.), V. I. Borysov (zast. holov. red.) ta in. Kharkiv : Pravo, 2011. 456 p. [in Ukr.].

13. Pro Radu natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrainy [About the National Security and Defense Council of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

14. Kryminalnyy kodeks Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].

15. Kryminalnyi kodeks Frantsuzkoyi Respubliki [Criminal Code of the French Republic]. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf [in Ukr.].

16. Kryminalnyi kodeks Rumuniyi [Romanian Criminal Code]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf [in Ukr.].

17. Kryminalnyi kodeks Turechchyny [Turkish Criminal Code]. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf [in Ukr.].

18. Kryminalnyi kodeks Uhorschyny [Hungarian Criminal Code]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUNGARY_Criminal_Code_of_2012_en.pdf [in Ukr.].

19. Kryminalnyi kodeks Cheskoyi Respubliki [Criminal Code of the Czech Republic]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf [in Ukr.].

20. Kryminalnyi kodeks Polskoyi Respubliki [Criminal Code of the Republic of Poland]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf [in Ukr.].

21. Knyzhenko O. O. Teoretychni zasady vstanovlennya sanktsiyi u kryminalnomu pravi [Theoretical principles of imposing sanctions in criminal law] : monohrafiia. Kharkiv : Akta, 2013. 384 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Shamara, Oksana Knyzhenko, Oleh Kyrychenko, Volodymyr Komashko. Improvement of criminal liability for crimes against fundamentals of national security of Ukraine – problems of transformation of criminal legislation in modern conditions. The draft of the new Criminal Code of Ukraine has been analyzed in terms of the proposed significant changes in the responsibility for committing crimes against state security. The criminal legislation of the member states of the European Union, which establishes responsibility for crimes against the state, against national security, against the nation, is analyzed.

Based on the analysis of the main provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine», the National Security Strategy of Ukraine, criminal law of some EU member states and NATO members, the authors concluded that the draft new Criminal Code of Ukraine relevant crimes under the Draft Criminal Code of Ukraine, which will fulfill the task of the Criminal Code of Ukraine to protect social values that are priority national interests of Ukraine, in order to protect state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats.

It has been stated that it is necessary to make appropriate changes to the current Criminal Code of Ukraine in compliance with the existing scientific school of criminal law in the field of national security and with the involvement of specialists in this field who study it professionally. In particular, the provisions of Section I «Crimes against the Fundamentals of National Security of Ukraine» should be harmonized with European experience, the work of domestic experts in criminal law and identified priorities of real and potential threats to national security of Ukraine, identified by the National Security and Defense Council.

Keywords: *criminal liability, criminal legislation, crimes against foundations of national security, crimes against the state, crimes against national security, crimes against the nation.*